

ביאור סוגיית עיבור השנה והתקופות (סנהדרין י, ב - יג, ב)

כתוב במשנה כל מה שעשה רבן גמליאל עשוי (ראש השנה כה, א), שאין הדבר מסור אלא לבית דין (רמב"ם הל' קידוש החודש פ"ב ה"י). מצות קידוש החודש ועיבור שנה נמסרה לבית דין, לא לכל אחד. החשבונות מסובכים, ולא כל אחד מסוגל לזה (פרי חדש סו"ס תכח סעי' ח, וספר שקל הקודש לגר"ח קנייבסקי זצ"ל פרק ט ס"ק כ בשם החזו"א או"ח סי' קלח סק"ד), וגם בית הדין קובעים את החגים בשביל כלל ישראל, שלא לכל אחד החג יחול בזמנים אחרים.

במסגרת זו אביא הקדמה קצרה לסוגיא של עיבור שנה, תקופות שהן עונות שנה, במסכת סנהדרין. כאשר אני לא מתכנן לקרוא את הגמרא בפנים, אבל בין הדברים אביא את רוב דברי הגמ' בסוגיא דידן, באופן שמי שמכיר את השו"ט יראה את הציטוט מדברי הגמרא ביני וביני.

מה המטרה של לוח שנה

המשנה מדברת על קביעת המועדות, דברים של קדושה. לוח השנה הוא גם כלי עבודה בגשמיות, תיכנון נכון של כל עֲבֹדָה בַּשָּׁדָה (שמות א, יד), ושל חיי היום יום.

כאשר אני מתכנן את הזמן קדימה, אני צריך נקודות ציון, נקודות שיעזרו לי לחשוב קדימה ואחורה היכן אני נמצא. המטרה של התיכנון היא לא רק מספר שבועות וימים, אלא תיכנון לפי עונות השנה. שאדע מתי יגיע הקיץ ומתי החורף, מתי לצפות לגשם ומתי הגשמים אמורים להפסיק.

כך אדע לסכם עם האריס עד מתי הוא צריך לזרוע, ומתי להמתין לגשמים. וכיצד נדע את זה, לפי עונת השנה. אבל לפני שהיה לוח שנה מודפס, היינו צריכים כלים אחרים להשתמש בהם.

ועל זה אומרת הגמרא כל ימי זרע זרעא לה ואזיל. ועד אימת - עד מתי נמשכת עונת הזריעה... דאתו אריסי מדברא וקיימא כימה ארישיהו (ב"מ קו, ב), קיימא כימה שהוא זנב טלה להדי רישיהו, בראש כל אדם, דהיינו באמצע הרקיע, שנראה לכל אדם כאילו הוא על ראשו. והן הן ימי אדר (רש"י שם ד"ה עד זמן).

מהי עונת שנה

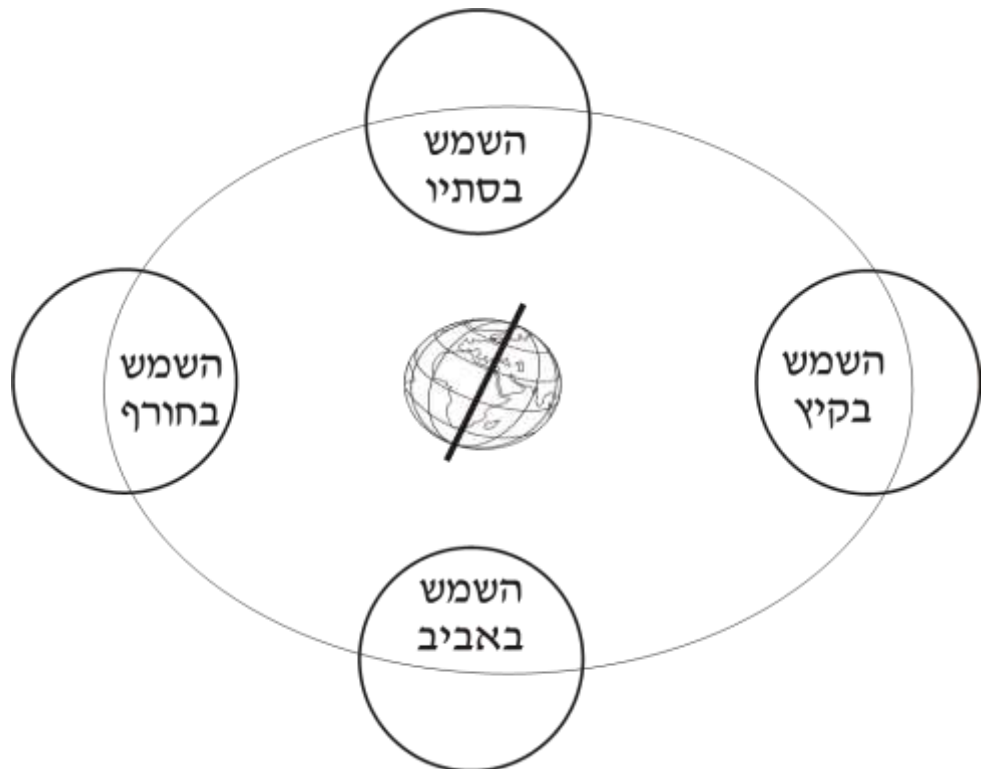
אביב קיץ סתיו וחורף, הן עונות השנה המוכרות לנו. בתורה נזכרו עד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֹם וְקִיץ וְחֹרֶף יוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּחוּ (בראשית ח, כב. שש עונות שנה נזכרו בב"מ שם). אגב, הגמרא (עירובין נו, א) כבר דיברה על ארבע עונות שנה המוכרות לנו, ולא שש. מזג האוויר משתנה לפי עונת השנה, וכך האמא יודעת אם לצייד את הילדים בסוודרים או שילבשו חולצה קצרה, אם לקחת מטריה או כובע שמש. ולפי זה ההתנהלות של החיים, וזה בולט בעיקר בחקלאות.

[בשנה זו ה'תשפ"ה, עקב המצב הקשה, התחילו את זמן חורף מוקדם. הבן שלי אמר שיש שאלה האם זה דין של ישיבת בין הזמנים או שכבר התחיל זמן חורף. שאלתי אותו מאי נפק"מ, והוא ענה לי אם זה כבר חורף אז צריך ללבוש סוודר.]

עונת שנה נקראת בלשון התורה 'תקופה'. שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב (דברים טז, א), שְׁמֹר אֲבִיב שֶׁל תְּקוּפָה שִׁיחָא בַחֹדֶשׁ נִיסָן (סנהדרין כאן יג, ב; ראש השנה כא, א). וְחַג הָאָסִיף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה (שמות לד, כב), חֹדֶשׁ שִׁישׁ בּוֹ חַג וּתְקוּפָה וְאִסִּיף וּשְׁנָה יוֹצֵא בּוֹ (ירושלמי ר"ה פ"א ה"ב).

כיצד נדע מתי חלה התקופה, לפי תנועת השמש, כפי שכתב רשיי לפי שהעיתים הולכין אחר תקופת החמה (יא, ב ד"ה איבעיא), שאין ניסן קרוי אביב אלא על פי בישול התבואה שמתבכרת בו, חודש ניסן של חמה (יג, ב ד"ה שמור את).

[להמחיש: סיבוב השמש סביב הארץ, עונות שנה. נקודת קיצון בחורף ובקיץ וימי השוויון. שירטוט משבילי דירחא עמי 59.]

אני לא נכנס לסביב הארץ או סביב השמש, מפני שבאיזו צורה שתסתכל על זה תראה את אותה תוצאה. ודרך אגב, אצלי בסידור זה לא נמצא בין י"ג עיקרי האמונה (בשם ר' יונה מרצבך זצ"ל).

להראות איש קטן, וכיצד הוא רואה את השמש. לכן אנטנו רואים את השמש באלכסון שונה בקיץ ובחורף. ולא צריך לומר שהכוכבים זזים כל הזמן. תמונות משבילי דירחא שם עמי' 59, ארבע תמונות ביחד על כל המסך.]

זוית הארץ והשמש בחורף

זוית הארץ והשמש בקיץ

אביב

סתיו

אמרתי דרשה בליל שבת שחלה בה תקופת החורף, אז התחלתי את הדרשה כך: מחר בשעה 10:15 השמש משנה זוית ביחס לכדור הארץ, ומה זה אומר לגבינו... והמשכתי בדברי הגמרא שאדם הראשון ראה שהימים מתקצרים ופחד שזה עונש מיתה וסוף העולם, ובזמן התקופה הוא ראה שהימים מתארכים בחזרה, והבין שכך היא צורתו של עולם, עונות השנה. [לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים.... כיון שראה תקופת טבת, וראה יום שמאריך והולך, אמר מנהגו של עולם הוא... (עבודה זרה ח, א). צ"ע על דברי המלבי"ם האומר שעונות השנה התחילו אחרי המבול, ואכמ"ל בזה.]

[מעניין, שהפתיחה 'מחר בשעה 10:15' היתה דרמטית, והיא הדהדה והתפרסמה בישיבה. אנשים נהנו מזה. שמעתי המון תגובות, גם מאלו שלא נכחו בדרשה.]

קידוש ביום עיבור

קידוש החודש הוא לא כתיבת לוח שנה. כתיבת הוראות שימוש כוללת הוראות פשוטות לאנשים שלא מבינים, זה לא תפקידם של הסנהדרין הגדולה, בשביל זה יש את שבט שמעון שהיו מלמדי תינוקות.

כאשר קובעים ראש חודש ביום השלושים, דהיינו שהחודש שעבר היה חסר, אז יש כאן קביעה מפני שהיתה אפשרות אחרת, שהחודש יהיה מלא. בית הדין עשו כאן 'חלות' חדשה, הגמרא קוראת לזה קידוש ביום עיבור, היום שהיה ראוי להיות יום השלושים של החודש הקודם, הוא מתקדש להיות ראש החודש הבא. אבל כאשר לא קבעו את ראש החודש ביום השלושים, ממתנינים ליום השלושים ואחד, אז לא צריך לקבוע, זה נעשה ממילא מפני שאין אפשרות אחרת. חודש לא יכול להיות יותר משלושים יום, ממילא היום השלושים ואחד מוכרח להיות ראש החודש הבא.

לקבוע את החודש חסר, ביום השלושים, בשביל זה צריך את הכח של בית דין. אבל מדוע בית הדין צריכים לומר שהחודש מעובר, כמו שכתב רש"י אמירה זו למה (רש"י י, ב ד"ה אלא עיבור).

כח של בי"ד

כתוב במשנה אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מזידין אתם אפילו מוטעין (ר"ה כה, א). קידוש בית דין הוא זה שקובע את החודשים, אפילו אם קידוש החודש נעשה שלא כדין.

וכאן הבן שואל, הניחא אם בית הדין שוגגין, כיון שקבעו את החודש אז זה קיים. וגם בית דין מוטעין, זה סוג של שוגגין. אבל מה הפשט של אתם אפילו מזידין, וכי תעלה על דעתך שבת דין מזידין הם, הסנהדרין הגדולה של כלל ישראל.

תשובה: אמרו חז"ל נתנה תורה רשות לבית דין לעבר את השנה עבור כל צורך שיראו, מלבד סימני התקופה שהם חיוב (תו"כ אמור פ"ט ה"ה, הובא בשקל הקודש פ"ד ה"ה ס"ק כד). בסוגיות שלנו מבואר שבת דין יכולים לעבר את השנה מכל מיני סיבות, ולא רק בגלל תקופות השנה. דהיינו, אנחנו יודעים שלוח השנה בנוי על גרמי השמים, עונות השנה שהם הסיבוב של השמש, וחודשים שהם הסיבוב של הירח. הדין של עיבור שנה לא תלוי רק בעונות השנה, מותר לבית דין לעבר את השנה בגלל סיבות נוספות, לפי הצרכים של עם ישראל. בסוגיות שלנו נלמד בעז"ה בגלל איזה צורך מותר לעבר את השנה, ומתי אסור להם.

אחד המקומות המפורסמים בכח של בי"ד הוא לא אד"ו ראש, לא קובעים את ראש השנה בזמנים שאינם נוחים לעם ישראל, משום ירקיא ומשום מתיא (ר"ה כ, א. רש"י י, ב ד"ה חישוב), שיום כיפור לא יחול ביום שישי או ביום ראשון בשביל שיהיה מה לאכול ובשביל שיוכלו לקבור נפטרים. והרי ראו את המולד, ובכל זאת לא מעברים את החודש. וכן הסיבות המבוארות בסוגיין, מלבד התקופה שהיא מדאורייתא (יא, ב ד"ה ועל התקופה. תוס' שם ד"ה או דילמא, ויש לדון בדעת הרמב"ם ראה השגת הרמ"ה הל' קד"ה פ"ד ה"ט"ז).

כמו כן כתוב בגמרא בראש השנה מאיימין על העדים (ר"ה כ, א), ופירש רש"י מלמדים אותם לשקר. מה פירוש השקר הזה, בגלל הצרכים של עם ישראל. וכלפי חוץ זה נראה קידוש על פי הראיה.

וזה הנושא של הסוגיא שלנו ושל הסוגיא בערכין, מתי וכיצד מותר לבית הדין לקבוע את החודשים שלא על פי הראיה, או לעבר את השנה לא רק לפי התקופה, אלא לשנות קצת לפי הצרכים של עם ישראל.

אגב, יש נפק"מ בין הכח של בי"ד בקידוש החודש לבין הדין בעיבור השנה, ויש בזה מחלוקות. לא אכנס לזה במסגרת המצומצמת הזו.

[אפשר גם לומר שיהיו דורות בהם תלמידי חכמים ירגישו את עצמם גדולים מהסנהדרין, וירצו לחלוק עליהם עד כדי חשדות וחששות, עד כדי חשש למזידין. כפי שאירע עם הכהנים הגדולים שהתמנו על ידי המלכות.]

מדוע דווקא בי"ד

אנחנו מתפללים הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָרְאֲשׁוֹנָה, וְיִוְעֲצֵינוּ כְּבַתְחֻלָּה. מי הם אותם יועצים, הפירוש הפשוט מדבר על יועץ המלך במדיניות (מלבי"ם ישעיה א, כו), והגר"א מפרש על משה ואהרן שמחוקקים חוקים ומשפטים צדיקים (סידור אישי ישראל שם).

הסוגיא דידן מתחילה חישוב לא קתני (סנהדרין י, ב). החשבונות של קידוש החודש הם כל כך מסובכים, וצריכים יועצים מומחים לחשבונות. אומרים בדיחה, באסטרונומיה, אם עשית חשבון ויצא לך תוצאה יפה, כנראה עשית איזו טעות, מפני שהחשבון האמיתי הוא עוד יותר מסובך. אגב, אני מנסה להסביר את המהלך ולדלג על החשבונות.

פירוש המילה יועץ הינו גם שידוע לעבר שנים ולקבוע חודשים (חגיגה יד, א, סנהדרין פז, א). והסנהדרין מתייעצים איתו בחשבונות.

על סמך זה אמר לי איזה פרופסור למתמטיקה שמתמצא גם באסטרונומיה, שהתפקיד שמובטח לו עם בוא הגאולה, זה יועץ לסנהדרין בענייני קידוש החודש. [אגב, גם לי היו חלומות על תפקיד בזמן הגאולה, והרב שלי העמיד אותי על מקומי.]

כולם יודעים שקידוש החודש ועיבור השנה תלויים בחשבונות מסובכים מאוד, והסנהדרין עסקו בזה (רמב"ם קידוש החודש פ"ו ה"א). והקשה הלשם שעצם החכמה הזו, הנה הוא רק חושבנא בעלמא (ספר הדע"ה ח"ב ד, כד, ט בסופו). דהיינו, האם זה צריך להיות תחום העיסוק של הסנהדרין הגדולה, האם לא מספיק שיעסקו בזה אנשים חכמים ונאמנים ורק יקבלו הסכמה מהסנהדרין, פרופסור למתמטיקה, כמו הרבה דברים אחרים שנעשו על ידי שלוחי בית דין (משנה שקלים א, א-ב. מ"ק א, ב ועוד). מדוע צריכים בית הדין הגדול להתעסק עם זה, מקסימום בית הדין יבדקו את העבודה של השליח, מה זה עסק שלהם, וכי אין להם נושאים יותר תורניים להתעסק איתם.

ראשית כל, דבר שנוגע לכלל ישראל, קביעת המועדות, צריך שהנהגת העם תעשה את זה. אז הסנהדרין צריכים לקבוע בשביל כל העם. בפרט שידוע שהיו בעלי אינטרסים שרצו לרמות את הסנהדרין, דוגמת הצדוקים שרצו שספירת העומר תתחיל ממחרת שבת קודש (ר"ה כב, א-ב, מנחות סה, א), או המלך שצריך לשלם משכורות לגייסות, והכהן הגדול שצריך לטבול ביום כיפור (סנהדרין יח, ב). מסתבר שהיו עוד סיבות ועוד אנשים עם כוונות שונות. המשנ"ב (סי' תכח סעי' ב בהגה"ה) אומר שהדפסת לוח שנה צריכה הסכמה כמו ספר של חידושי תורה, בגלל קביעת המועדות.

לפי מה שלמדנו, יש תשובה נוספת על דרך הפשט. אחרי שלמדנו שקביעת השנים והחודשים אינם רק חשבון, לבית הדין ניתנה רשות לשנות קצת לפי צרכי העם, ואת זה רק הסנהדרין הגדולה יכולים לעשות, לא מספיק שלוחי בית דין. היא הנותנת. קידוש החודש בא אחרי המתמטיקה והאסטרונומיה, קביעת החודשים היא 'חלות', שנעשית לא רק לפי המציאות האסטרונומית, אלא לפי הצרכים של עם ישראל. אתם אפילו מזידין. בעזרת ה' בהמשך בסיום השיעור אביא עוד עומק לשאלה זו, מדברי הלשם.

משל של מזכירה ומנהל

כאשר אני מתקשר לקופת חולים ומבקש תור לרופא, המזכירה יודעת להסביר לי שהיום הכל עמוס, וגם מחר לא בדיוק מסתדר, אז התור יהיה מחרתיים. וכמה שאני אסביר לה שהתור דחוף, קשה לה להתמודד עם בקשה כזו. אבל אם אני מבקש את המנהל אז הכל עובד אחרת, אני מסביר למנהל שאם לא אקבל תור היום, אז מחר הוא יצטרך לשלם על ביקור בחדר מיון, אז הוא מעדיף להתגמש היום ולא לשלם מחרתיים. בקיצור, המזכירה מבצעת את ההוראות, ולמנהל יש אפשרות להתגמש.

לוח השנה שלנו היום הוא ביצוע של הוראות, שמירה על כללים כמו מזכירה. לסנהדרין הגדולה היתה אפשרות לשנות, כמו מנהל. כך אפשר להבין את דברי המשנה, אתם אפילו מזידין.

מתי חלה התקופה

הסברתי קודם שהתקופה היא מציאות שניתן לראות אותה, כאשר השמש משנה זווית ביחס לכדור הארץ. מתי זה קורה, ברגע מסויים, כאשר השמש עוברת את הנקודה הזו. במדידות ניתן לראות את היום הקצר ביותר בשנה או היום הארוך ביותר בשנה, ובפועל שינוי הזווית הוא רגע כמימריה.

יום תקופה הוא היום בו עונת השנה משתנית. בעצם זה לא יום, זה רגע אחד מסויים, שבריר של שניה. כפי שכתב הרמב"ם תקופת ניסן היא השעה והחלק שתכנס בו השמש לתחילת מזל טלה (רמב"ם קידוש החודש פ"ט ה"ג).

להמחיש שוב עונות שנה. איך נציין מקום על פני כדור הרקיע, זווית או ביחס לכוכבים. כיפת הרקיע, כדור שלם (תמונה). יש כוכבים בכל הכיוונים, הכוכבים נראים כמעט אותו דבר, הבדלי גוון וחוזק. צורות של כוכבים.

לשמש יש מסלול קבוע, אז הכוכבים שנמצאים מאחורי השמש נקראים מזלות, רקע של השמש. ונקודה מסויימת היא תחילת מזל טלה.

יום תקופה הוא היום בו חלה התקופה, היום או הלילה שבהם נמצא אותו רגע של התקופה. כיון שרגע התקופה הוא רגע מסויים, אפשר לדון אם יום תקופה מתחיל או גומר.

הייחודיות של יום התקופה הוא שהם ימים בולטים בזמני היום, היום הארוך ביותר בשנה והיום הקצר ביותר בשנה, ושני ימי השוויון, בהם היום שווה ללילה. אבל כיון שההבדל בין הימים הוא מזערי, הימים האלו לא כל כך בולטים. [לא אכנס במסגרת זו לאורך היום והלילה].

אגב, מצוה לפרסם שאי אפשר לסמוך על זמני היום של אסטרונומיה, של אנשי מקצוע מתחום הכוכבים, בלי ההגדרות ההלכתיות. ימי השוויון נמדדים לפי אמצע השמש מול אמצע כדור הארץ, זו הזווית של השמש ביחס לארץ, ואילו ההגדרה ההלכתית של הזריחה והשקיעה הינה לפי הקצה של כדור השמש ביחס למקום שבו אני עומד. ויש הבדל של כמה דקות.

יום התקופה יום השוויון הוא לפי האסטרונומיה ולא לפי זמני היום, אצלם זריחה ושקיעה זה אמצע כדור השמש, ולהלכה נוקטים קצה השמש, ועוד שינויים.

קיימא כימה ארישייהו

נקודה אחרת בתנועת השמש תיקרא קיימא כימה ארישייהו, שהזכרתי לעיל. כיצד הפועלים ידעו שכימה נמצאת על הראש שלהם, תגידו שיסתכלו ויראו. כמו האיש הקטן, מסתכל איזה כוכבים נמצאים מעל הראש שלו, בזווית ישרה, ויראה.

ואכן רש"י שם כתב כך: דכי אתא אריסא מדברא. ונכנס לבית, בזמן שהן רגילין ליכנס, דהיינו לאחר תשע שעות ביום קרוב לסוף העשירית, קיימא כימה שהוא זנב טלה להדי רישייהו בראש כל אדם, דהיינו באמצע הרקיע, שנראה לכל אדם כאילו הוא על ראשו (רש"י ב"מ שם ד"ה עד זמן). אנשים ידעו איזה כוכבים נמצאים מעל הראש שלהם בכל תקופה, ולפי זה קבעו את הסכמי העבודה של עונות השנה.

ושאלו תוס' דבסוף י' שעות הן עוד היום גדול, ואין נראין הכוכבים. ומשמע שבא ליתן סימן לאריסין להכיר שעה שיבואו מן השדה (תוס' שם ד"ה וקיימא). כיצד אפשר לתת סימן על דבר שלא רואים אותו, במשך היום לא רואים כוכבים. תוס' מוסיפים שלא נדרש מהפועלים לעשות חשבון איזה כוכבים הם היו רואים אם אור השמש לא היה מפריע לראות את הכוכבים, וזה דוחק לומר דהכי קאמר, כשיחשיך לילה, אז רואין למפרע שבשעת הליכתן היתה כימה להדי רישייהו. ולכן תוס' הגיעו למסקנא שמדובר על תאריך אחר מאשר רש"י.

שתכנס בו השמש

הזכרתי את דברי הרמב"ם תקופת ניסן היא השעה והחלק שתכנס בו השמש לתחילת מזל טלה (רמב"ם קידוש החודש פ"ט ה"ג).

בוא נחשוב כיצד ניתן למדוד את זה. הרי הכוכבים שנמצאים ממש מאחורי השמש יהיו בשמים בזמן שהשמש זורחת, במשך היום. אי אפשר לראות את הרגע הזה, רק לעשות חשבון, את אותו חשבון שתוס' אמר שיודעים למפרע מה היה במשך היום.

האם החשבון הזה קל, הוא קשה מאוד מאוד. ואם נסתמך על החשבון הזה לתקופה ארוכה, אז הטעות מצטברת להרבה זמן.

לעניות דעתי, המקום לטעות הוא גם נקודת משחק, אפשרות לקבוע את החודשים והשנים באופן שהמון העם יחשבו שהוא נעשה על פי גרמי השמים, ובאמת בית הדין משנים קצת את הקביעה לפי צרכי עם ישראל.

עיקר הלומדעס כאן בסנהדרין ובסוגיות במסכת ערכין הינו עד כמה מותר לביי"ד לקבוע שלא על פי המציאות, שלא יראה חוכא ואיטלולא. כפי שאומר רש"י ומחזי שיקרא, הלכך צריך לחשב תולדות הלבנה... דתמהי בה אינשי (רש"י סנהדרין י, ב ד"ה חישוב לא קתני). ודעת אחרים (מובא בתוס' יג, ב ד"ה שמור את) שזה נאמר רק בעיבור שנה ולא בקידוש החודש.

יש כאן גדרים וכללים, וזה היה סוד שאפילו תלמידי החכמים לא ידעו אותו, כפי שאומרת הגמ' אצלינו ללמוד הלכה למעשה באתי (יא, א). ופירש רבינו חננאל במסכת ראש השנה ומפני מה נקרא סוד העיבור, מפני שבית דין לא היו מגלין אותו אלא למזומנין לעיין בדבר זה... מי שלא נתגלו לו העיקרים, מדמה כי על כל צורך מעברין, ועל זה אמר... (ר"ח ר"ה כ, א).

חשבון זמן התקופה

הגמרא בר"ה (ה, א) אומרת שהחשבון ידוע לנו מהלכה למשה מסיני.

כתב הרמב"ם שנת החמה, יש מחכמי ישראל שאומרים שהיא שלש מאות חמשה וששים יום ורביע יום שהוא שש שעות, ויש מהן שאומרים שהוא פחות מרביע היום, וכן חכמי יון ופרס יש ביניהן מחלוקת בדבר זה (רמב"ם הל' קידוש החודש פ"ט ה"א).

ובהמשך, ונראין לי הדברים שעל חשבון תקופה זו היו סומכין לענין עיבור השנה בעת שבית דין הגדול מצוי, שהיו מעברין מפני הזמן או מפני הצורך, לפי שחשבון זה הוא האמת יתר מן הראשון (רמב"ם שם פ"י ה"ו).

שני החשבונות האלו נקראים תקופת רב אדא ותקופת שמואל.

כפי שאמרנו, אי אפשר לראות את רגע התקופה, רק לדעת אותו לפי חשבון. והחשבון הוא מסובך מאוד, בקלות ממש נגיע לטעות. וטעות של כמה דקות יכולה להצטבר לימים ואפילו שבועות במשך השנים. אגב, הלוח הנוצרי אכן טעה, ותיקן את עצמו בשנת 500 לספירה. במצגת הקדמה לעירובין נו הארכתי בחשבונות ובראיית השמש של התקופות.

על האביב

הגמרא מביאה שלושה סימנים לעיבור השנה, אביב פירות ותקופה. וצריך להבין שאביב זה לא תקופה, והרי כולנו יודעים שאביב הוא אחד מארבע עונות השנה, אחד מארבע התקופות. צריך לדעת שמזג האויר הוא לא אחד ועוד אחד עם עונת השנה, העונה משפיעה על מזג האויר, ויש עוד דברים. לפעמים יש שנה בכירה ולפעמים אפילה, כך שיכול להיות מפני התבואה בלי זמן התקופה. וגם יכול להיות שהאביב מתאחר, ולמרות שתקופת ניסן הגיעה לפי המצב של השמש, התבואה עדיין לא בשלה.

פירוש המילה אביב הוא לא תקופת ניסן אלא בישול התבואה.

אבל מאידך גיסא, להלן כתב רש"י שאין ניסן קרוי אביב אלא על פי בישול התבואה שמתבכרת בו, וכל ביכור התבואה ועיתי הקיץ והחורף לחשבון החמה הם (רש"י יג, ב ד"ה שמור את). לדעתי רש"י להלן דיבר באופן כללי, וכאן באופן פרטי.

נאמר בברייתא נתנה תורה רשות לבית דין לעבר את השנה עבור כל צורך שיראו, מלבד סימני התקופה שהם חיוב (תו"כ אמור פ"ט ה"ה, הובא בשקל הקודש פ"ד ה"ה ס"ק כד. כן כתבו רש"י יא, ב ד"ה ועל התקופה, תוס' שם ד"ה או דילמא, רמב"ם קד"ה פ"ד ה"ב). חובה שפסח יחול בתקופת ניסן עונת האביב, מלבד זאת יש סיבות נוספות שבללן מותר לבי"ד לעבר את השנה, דוגמת בישול התבואה והפירות, וזה עיקר הסוגיא שלנו.

תוס' (יא, ב ד"ה או דילמא) הזכירו שגם עונת האביב של בישול הפירות והתבואה היא דאורייתא. את התקופה אפשר למדוד הגם שזה קשה ומסובך, את המציאות של בישול הפירות אי אפשר למדוד, מדובר על רושם אישי שאפשר לטעות בו.

וברמב"ם (פ"ד ה"ב, ראה השגת הרמ"ה שם ה"ל טז) משמע שרק התקופה עצמה דאורייתא ולא שאר הסימנים.

לדעת רש"י (לישנא אחרינא ברש"י יב, א ד"ה וקבעו) והרמב"ם (ה"ל קד"ה פ"ד ה"ג) את התקופה אפשר לחשב אפילו משנה לחברתה, מפני שזה תלוי בחשבון. ורק בשאר דברים אי אפשר משנה לחברתה. ותוס' (יב, א ד"ה לא משנה) סוברים שאפילו חשבון לא עושים משנה לחברתה.

קידוש החודש

דיברתי על חלק אחד מהמצוות של קביעת המועדות, קידוש החודש ועיבור שנה. הנושא של תקופות ועיבור שנה הוא הנושא של הסוגיא שלנו, ולהשלמת היריעה אזכיר גם את קידוש החודש. בכוונה לא נכנסתי לשיטות ולהבדלים בין קידוש החודש לעיבור שנה בכח של בי"ד לשנות קצת מהמציאות.

כידוע, מקדשים את החודש על פי חידושה של לבנה, על פי עדים שראו את הירח החדש. כיצד זה נעשה. יש מצוה לקדש על הראיה, על פי עדים שראו בעיניהם את הלבנה החדשה. הראיה הזו לא רק בירור של המציאות, את זה אפשר לעשות על פי חשבון, בראיה ובעדות הזו יש חלות של קדושה.

[להמחיש בקיצור: סיבוב של ירח, חצי מואר, מופעי הלבנה - את מה האיש הקטן רואה, חידושה של לבנה. קצת אחרי המולד האמיתי.]

עיקר הנושא של מהלכי הלבנה התבאר במצגת הראשונה למסכת ראש השנה.

[ראיית המולד, ומתי הירח מוסתר. אחרי השקיעה ורגע המולד המדוייק]

רגע המולד המדוייק יכול להיות בכל שעה משעות היממה, ראיית הירח החדש תהיה קצת אחרי שקיעת החמה, יום למחרת המולד המדוייק. מדוע, בגלל הזווית שהירח עומד ביחס לארץ ולשמש, ובגלל אור השמש החזק שמפריע לראות את המולד כאשר השמש מאירה את העולם.

את המולד אפשר לראות, אבל מתי יראו אותו, זה תלוי בהרבה גורמים, לא רק במה שהסברתי כעת. תוס' (י, ב ד"ה שכבר) מזכירים את האפשרות לראות או לא לראות את המולד. הראיתי כאן את סיבוב הירח ואת זמן הראיה, ולא הראיתי את העקלקלות הגדולים שיש במעגלותיו של הירח (רמב"ם קד"ה פ"ד ה"ג), ואת הדברים הנוספים שמשפיעים על הראיה (רמב"ם שם פ"ב ה"ו).

בטווח של כמה חודשים, אפשר להסתמך על הראיה. לטווח רחוק חייבים להיעזר בחשבון בשביל שלא יוצר מצב שהחודש יהיה מוכרח להיות קצר או ארוך יותר משלושים יום, או שיראו את הלבנה החדשה לפני או אחרי ראש החודש, מיחזי כשיקרא כלשון רש"י (י, ב ד"ה מיחזי).

הנקודה העיקרית לדין הינה, כיון שהמולד האמיתי מוסתר במשך בערך יומיים (רמב"ם קידוש החודש פ"א ה"ג), ראש השנה נקרא זמן שהלבנה אינה נראית (רש"י יא, ב ד"ה שהחדש מתכסה), והראיה

מושפעת מעוד גורמים, אז נשאר לחכמים מקום להוסיף או להפחית בחודשים המלאים והחסרים, עד הגבול שלא יהיה מיחזי כשיקרא, אם המולד היה שלושה ימים לפני ראש חודש, וכל העם ראו את הלבנה החדשה יום לפני שבי"ד קבעו את החודש. כפי שכותב רש"י אצלנו (סנהדרין י, ב ד"ה חישוב לא קתני) ובערכין (ח, ב ד"ה ואם כן). המשחק הזה עם החודשים נעשה לפי צרכי העם, ועל זה נאמר אתם אפילו מזידין.

שילוב שמש וירח

לוח השנה שלנו הוא שילוב של שמש וירח, של מהלך הלבנה ומהלך החמה. והם לא 'מתחשבים' אחד בשני, התיאום ביניהם הוא מאוד מסובך. לוח השנה הערבי הוא רק חודשים בלי עונות שנה, וללוח השנה הנוצרי אין חודשים אמיתיים.

השמש עושה סיבוב במשך שנה, ואין לה חלוקה של חודשים. הירח עושה סיבוב כל חודש, ואין הבדל משמעותי בין חודש לחודש. לשמש אין חודשים ולירח אין שנה. בנוסף, שנת חמה אינה שנים עשר חודשי לבנה, ושנים עשר חודשי לבנה אינם שנת חמה. השילוב ביניהם נכלל בסוד העיבור.

כך נבין את דברי הגמרא שְׁמוֹר אֶת חֲדָשׁ הָאֲבִיב (דברים טז, א), שמוֹר אֲבִיב שֶׁל תְּקוּפָה שִׁיחָא בְּחֹדֶשׁ נִיסָן (סנהדרין יג, ב). חודש ניסן הוא מחודשי לבנה, ואביב של תקופה הוא בשנת החמה.

כתב האבן עזרא: והשנה באמת היא לשמש לבדו... והנה אין ללבנה שנה כלל כאשר אין לשמש חודש כלל, כי לא יתחדש בשמש דבר, רק דבר החידוש הוא לאור הלבנה (אבי"ע שמות יב, ב). מצרפים שנים עשר חודשים וקוראים לזה שנה, אבל אין הבדל בלבנה בין חודש אחד לחודש אחר, וכל חודש חשוב ועומד בפני עצמו. אין שנת לבנה אמיתית, וזהו מושג שאול משנת החמה. כמו כן, השמש משלימה הקפה כל שנה, ואין במהלך השמש סימן לסיום של 29 או 30 יום.

לכן מעברים שנה כל שנתיים-שלוש, שבע מתוך תשע עשרה שנה. וזה נותן טווח של משחק לבית הדין.

לדוגמא, לפני הרבה שנים הייתי בבר מצוה בשנה שישיית לשמיטה. באותו מחזור השנה שלאחריה שנת השמיטה היתה מעוברת. אז אמרתי שאני מאוד מקווה שעוד חודש נעשה בר מצוה חוזרת, אני מתפלל ומייחל שיבוא המשיח, ואז נאמר שלא עושים שמיטין מעוברות, וממילא נעבר את השנה הנוכחית שנה שישיית לשמיטה במקום השנה הבאה. ואז החודש הזה הוא אדר ראשון ולא אדר שני.

קביעת המועדות

קיום המצוות של קידוש החודש ועיבור שנה הוא קביעת הזמנים של החגים, קביעת המועדות, כפי שכתב בספר החינוך משרשי מצוה זו, כדי שיעשו ישראל מועדי השם בזמנן, שהשם יתברך צוה לעשות פסח בזמן שהתבואה באביב, כמו שכתוב שְׁמוֹר אֶת חֲדָשׁ הָאֲבִיב וְעֲשִׂיתָ פֶּסַח (דברים טז, א), וחג הסוכות בזמן האסיף, כמו שכתוב וְחַג הָאֲסִיף תְּקִיפֶת הַשָּׁנָה (שמות לד, כב). ספר החינוך פרשת בא מצוה ד). וכן כתב הסמ"ג על ידי חישוב תקופות ומולדות יודעין מתי יצטרך לעבר החודש ולעבר השנה, כמו שנאמר שְׁמוֹר אֶת חֲדָשׁ הָאֲבִיב, שיהא הפסח בחודש האביב, וכתב וְחַג הָאֲסִיף תְּקִיפֶת הַשָּׁנָה, שיהא החג בזמן האסיף (סמ"ג עשין מז).

צריך שפסח יחול באביב וסוכות יחול בסתיו. בדרך כלל כאשר פסח חל באביב, אז פועל יוצא הוא שסוכות יחול בסתיו. אמנם אם תקופת ניסן נופלת בדיוק בט"ו בניסן, אז צריך לחשב את סוכות, על ידי הוספה של חודש אחד מעובר נוסף, או על ידי עיבור אותה שנה. רש"י יג, א

ד"ה חג האסיף) ותוס' (שם עמ' ב ד"ה שמור את) האריכו בחשבון הזה. הוסיפו תוס' (יג, א ד"ה ט"ז) שזה תלוי אם תקופת ניסן נופלת בלילה או ביום, בשיעור על עירובין דף נו ביארתי את החשבון הזה.

עיבור שנה

אם נתבונן במה שאמרתי על האפשרות של הסנהדרין לשנות קצת מהמציאות, ולקבוע את הזמנים לפי צרכי העם, אז מה שיוצא זה שעיבור שנה בעצם עוד יותר מוסתר מהמון העם. את הלבנה החדשה רואים, את התקופה קשה יותר לראות, ויש יותר מקום למשחק עם הנתונים. בקידוש החודש המציאות ניכרת לעין כל, בעיבור שנה התקופה פחות ניכרת.

לוח השנה שלנו הוא לפי חודשים, לוח ירחי, ורק מתוקן לפי עונות שנה לפי השמש. כפי שכתב רש"י אצלינו שהמועדות אנו קובעים אחר תולדות הלבנה (רש"י סנהדרין יב, ב ד"ה בחושבנא). לוח השנה שלנו הוא לוח לבנה, ומתקנים אותו לפי עונות השנה, שהמועדות יחולו באביב.

כאשר זה הסתדר, והיה טוב לעם ישראל, אז הסתפקו בשמונה חודשים מעוברים ולא עיברו את השנה. וכאשר היה עדיף אחרת, אז עשו להיפך, שמונה חודשים חסרים ועיברו את השנה. כדברי המשנה אין פוחתין מארבעה חדשים המעוברים בשנה ולא נראה יתר על שמונה (ערכין ח, ב. הובא ברש"י אצלינו י, ב ד"ה חישוב).

לכן היה קשה עד מאוד לעקוב אחרי הכללים של בי"ד, והמון העם לא הבינו את הנושא הזה של קידוש החודש, אפילו אנשים עם ראש מתמטי חזק, ואפילו תלמידי חכמים גדולים. כפי שפירש רבינו חננאל את המחלוקת על איזה צורך מעברין מי שלא נתגלו לו העיקרים, מדמה כי על כל צורך מעברין (ר"ח ר"ה כ, א).

ואז בסופו של דבר זה נראה כמו שליטה על הטבע. אולי לכן הגוים התנגדו כל כך למצות קידוש החודש ועיבור שנה, אחד הסמלים של עם ישראל, פי הוא חֲכַמְתֶּם וּבִינְתֶּם לְעֵינֵי הָעַמִּים (דברים ד, ו). ובסופו של דבר זה הסתדר עם עונות השנה, או במבט חיצוני רדוד - עונות השנה הסתדרו לפי קביעת העיבור של עם ישראל.

נדמה לי שזה רמוז במכתבים ששלחו ראש הגולה בטעם העיבור, מהודעין אנחנא לכוון דגוזליא רכיכין ואימריא דערקין וזימנא דאביבא לא מטא (סנהדרין יא, א-ב). הנושא העיקרי הוא צרכי העם ולא הגדרת התקופות, ראו שטמון כאן סוד נסתר, סוד העיבור.

סיום - דבר אגדה

הזכרתי לעיל את השאלה של הלשם, שעצם החכמה הזו, הנה הוא רק חושבנא בעלמא (ספר הדע"ה ח"ב ד, כד, ט בסופו). הרי את הדרכים לעליה לרגל ואת מקוואות המים (שקלים א, א) ועוד הרבה דברים התקינו שלוחי בית דין, אז מדוע בי"ד בעצמם צריכים להתעסק עם החשבונות המסובכים של קידוש החודש, וכי אין להם דברים אחרים לעסוק בהם, נושאים שהם יותר ויותר גופי תורה. זה נראה כמו תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה (אבות ג, יח).

בשיעור הזה למדנו שעיקר החלות של קידוש החודש היא האפשרות לשנות קצת מהמציאות לפי צרכי העם, אתם אפילו מזידין. ואת זה צריכים דוקא בית הדין לעשות, השליח יכול לעשות את העבודה הטכנית של המזכירה, רק הסנהדרין יכולים לקבוע ולהבין את הצרכים של העם.

נמשל למה הדבר דומה, אחד הדברים שנראים לי מוזרים היא מתקני הצל שעושים על גינות שעשועים. קרני השמש באים באלכסון, והבריזנט נמצא ישר מעל הראש, אז בסופו של דבר רוב הזמן הבריזנט לא עושה צל על הילדים המשתעשעים

בגינה. הגדילו לעשות בגינה אחת, שלפי ההערכה שלי במקום הריצה של הכלבים יהיה צל, ובמתקנים יהיה כל הזמן שמש. במקום אחר יש צל אחה"צ מהבניינים הסמוכים, והברינטים מיותרים.

אני יכול לעשות חשבון באיזה זווית כדאי להעמיד את הבריזנטים בשביל שיהיה צל בשעה פלונית או אלמונית. האם זה נותן לי את הסמכות להחליט באיזה שעה צריך צל, בוקר או אחה"צ אביב או קיץ, בוקר של חופש או אחה"צ של זמן הלימודים. את זה צריכים נציגי הציבור להחליט, ואז לבקש ממי שמבין בזווית השמש שיעשה חשבון כיצד להעמיד את הבריזנט בשביל שיהיה צל בשעה המיועדת.

כך גם כאן, היועצים יכולים לעשות חשבון האם הירח ייראה או לא ייראה. הסהדרין צריכים להחליט האם דחיית החודש בעוד יום תהיה טובה לעם ישראל.]

בהצגה לפני קהל, ישנה תפאורה ורקע המתאימים לעלילה, אם קרטונים בצורה ובצבעים של בית ישן, ואם תמונה של נחל וגינת ירק. השחקנים מתלבשים בלבוש מתאים לסיפור, ומבצעים את תפקידם. כאשר בתוך המשחק השחקן צריך לבקש משהוא מחבירו, איך הוא נראה. אם הוא יודע לשחק היטב, הבקשה נראית מושלמת, דמעות ותחנונים. אבל בהתבוננות מעמיקה נראה אותו קצת פוזל לכיוון של הבוס. הרי מה באמת הוא רוצה, שהבקשה תתמלא - הרי זה משחק. הרצון האמיתי שלו הוא שהבוס יהיה מרוצה מהעבודה, ואולי גם יקדם אותו ויתן לו העלאה במשכורת.

הנפש החיים אומר שהעולמות העליונים משתנים כל הזמן, בכל רגע תמונת העולמות היא אחרת לגמרי (שער א פרק ב, שער ב פרק ג). על פניו העולם נראה קבוע, קירות הבתים אינם זזים, והעצים קבועים במקומם. אבל במבט מעמיק, התוכן של העולם הוא הנסיונות אותם מעמיד הקב"ה לפני בני האדם, והם משתנים בכל רגע. כעס, שמירת העיניים, קדושה, ריכוז בתפילה, לימוד תורה, מאכלות אסורות ועוד ועוד. תמונת העולמות העליונים אינם האדמה והבתים של העולם הזה, תמונת העולמות העליונים היא המצב הרוחני של העולם הזה ביחס לבורא יתברך, ואופן התגלותו יתברך לבני האדם. וזה נבנה על ידי קידוש שם שמים ועמידה בנסיונות אותם הקב"ה מביא לעולם.

ניתן לומר שהעולם הזה הוא התפאורה של ההצגה הגדולה, והוא מסתיר את האמת הפנימית, שהיא הנסיונות שהקב"ה מביא לעולם (לקראת שבת ג, תפילת שבת אות ג, עמ' 130-129).

אגב, הפעם היחידה שמזכירים את בריאת העולם בתוך תפילת שמ"ע היא מוסף ראש חודש שחל בשבת, אָפָה יִצְרָף עוֹלָמְךָ מִקֶּדֶם. רק בקדושות של שבת וגם של ראש חודש ביחד, אנחנו מסוגלים להזכיר בלון נוכח, אָפָה יִצְרָף, את המציאות הרוחנית שמסתתרת מאחורי הגשמיות, בריאת העולם. בראש חודש קוראים על בריאת העולם בפרק תהילים, פְּרָכִי נִפְשִׁי (תהלים קד, א), להזכיר את זה בעמידה לפני המלך בתפילת שמ"ע זה דרגה אחרת, רק בשבת ראש חודש.

עיבור השנה נעשה בגלל צרכים שניתן לבחון אותם בגשמיות, בישול התבואה והגדיים, גלויות ישראל שיצאו ממקומם. הגשמיות מעידה על הרוחניות, הלשם אומר שעיבור השנה נעשה בגלל הצרכים הרוחניים של עם ישראל, עם ישראל צריך עוד תיקונים בשנה הזו לפני שמתחילה השנה הבאה. והוא מוסיף שדבר זה מוכרח להיות על ידי רוח הקודש.

על דרך הלצה ניתן לומר שבזמן חורף הזה למדו בישיבה מסכת בבא בתרא ולא הספיקו לסיים, אז עיברו את השנה בשביל שיסיימו את המסכת. או שהיו הפרעות גדולות בסדרי הלימוד, מגיפה ומחלות וכדומה, אז עיברו את השנה בשביל להשלים את הלימוד.

עצם הדבר מעורר התבוננות. הרי כל העולם נברא בצורה מאוזנת, האיזון האקולוגי קיים בכל מערכות הטבע, בסוגי בעלי החיים, במיני הצמחים, ועוד ועוד. חוץ משני דברים, האדם אשר לא יכול להתקיים בלי עזרה, והחשבונות של האסטרונומיה ולוח השנה.

אין אפשרות ליצור לוח שנה שמורכב גם משנות החמה וגם מחודשי לבנה, רק על ידי תיקון של האדם ושנה מעוברת.

וזה מלמד אותנו על צורתו של האדם, שכל מהותו הינה להשלים ולתקן, לתקן את מעשיו ואת נשמתו. גם מבחינה גשמית צורת אדם דורשת לבשל ולהכין אוכל, ובעלי החיים אינם זקוקים לכך. האדם רודף אחר מזונותיו, ולבעלי חיים הקב"ה זימן את מאכלם בצורה זו או אחרת.

כתוב על זה בזוהר הקדוש שמיעוט הלבנה הוא הוא הצורה של תיקון העולם והשראת השכינה, שם טמונים הניצוצות שהאדם צריך לתקן. ובעצם, כל צורתו של העולם מאוזנת מלבד האדם שצריך לתקן את עצמו, כל מערכות הטבע החל מגלגלי הכוכבים והמזלות וכלה בבעלי החיים והצמחים הזעירים ביותר, כולם נבראו בצורה מושלמת, לא צריכים לבשל אוכל ואינם צריכים לעמול לפרנסתם (קידושין פב, א), ורק האדם צריך לתקן את עצמו. גם בצורה גשמית וגם בצורה רוחנית.

כתוב בתיקוני' שְׁכִינָתָא אֵינָהּ חֹשְׁבֹן תְּקוּפֹת וּמְזֻלֹת וּמְזֻלֹת וְעֲבוּרֵין (תיקון כא דף נט, א). ומבאר הלשם והנה היה צריך שכל המזומנים לקידוש החודש יהיו בקיאים בכל זה, ולכוון בכל זה לתקן את אותן הניצוצין הראוי לאותו החודש... והוא עיקר סוד השוואת מהלך החמה ומהלך הלבנה להשוותם. **והוסיף**: הרי אי אפשר לדעת במכוון אלא רק על פי רוח הקודש (לש"י, דע"ה ב דרוש ד ענף כד ס"ט).

קידוש החודש ועיבור השנה נעשו ברוח הקודש, הסנהדרין בדקו את התיקונים של עם ישראל, את המהות הפנימית והנסתרת של העולם. את זה שלוחי בית דין לא מסוגלים לעשות.

והביא את דברי הפרקי דרבי אליעזר שבקידוש החודש הזכירו את שם המפורש, היה גילוי שכינה, ובת קול האומרת שהקב"ה הסכים איתם. וְנִעְשִׂין כְּמִין גִּרְן עֲגֵלָה, וְיִושְׁבֵין גְּדוּל לְפִי גְּדוּל וְקָטָן לְפִי קָטָנוּ, וְנוֹתְנִין פְּנִיָהּ לְמִשָּׁה לְאַרְץ וּפּוֹרְשִׁין אֶת פְּפִיָהּ לְאַבְיָהּ שְׁבִשְׁמִים. וְרֹאשׁ הַיְשִׁיבָה מְזַכֵּיר אֶת הַשֵּׁם וְנִעְשׂוּ קִידוּשׁוֹ, וְשׁוֹמְעִים בַּת קוֹל שְׁצוּחַת וְאוֹמְרִת בְּלִשׁוֹן הַזֶּה, וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה וְאֵל אֶהְרֹן לֵאמֹר, הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם (שמות יב, א-ב). וּמַעֲזוֹן הַדָּרוֹר אֵינָן שׁוֹמְעִין פְּלוּם, אֲלָא כְּכֹכֹל אֵינּוּ יְכוּל לְשַׁפֵּן שְׁכִינָה בִּינִיָהּ. וְאַשְׁרֵיהֶם הַעוֹמְדִין בְּמִקוֹם הַהוּא בְּשַׁעַר הַהֵיכָל, שְׁנֶאֱמַר אֲשֶׁרֵי הָעַם יִדְעֵי תְרוּעָה, ה' בְּאוֹר פְּנֵיהֶם יִתְלַכּוּן (תהלים פט, טז), בְּאוֹר פְּנֵיוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הֵן מְהֻלְכִין (פרקי דרבי אליעזר פרק ח).

כך נבין היטב את תמיהת תוס' ואין נראה שתיקנו כנגד שרי העו"ג, ומפרש רבינו תם דהם שרי ישראל (י, ב תוד"ה שבעה). כיצד יתכן שתיקון האדם והעולם ייקבע כנגד שרי אומות העולם, הרי בעיבור השנה - שם מקום השכינה (ח"א למהרש"א שם). ורש"י אומר שעבור השנה זה מלכותא דרקיע, מטכסיסי מלכות שמים (רש"י י, ב ד"ה שלשה כנגד).

יזכנו ה' להגיע לתיקונים האמיתיים בבנין ביהמ"ק, לקיים מצוה זו כתיקונה, בביאת גוא"צ בב"א.